

ВУЛЕ ЖУРИЋ

БИЛАСОВ БРОЈ

„Живот сагледан из аспекта поуке једва да представља ново виђење у књижевности.”
Лајонел Трилинг, *Искреност и аутентичност*

Природа је и тог лета настојала да се прилагоди ратним условима.

Флори је само наизглед било лакше, али док су медведи, мрави, пауци и срне могли да беже – шуме, на пример, нису имале куд!

Свако стабло могло је да постане мета а сваки пропланак гроб.

Реке пак беху жртве заблуде да све тече, јер текле су само оне, без предаха, а како је рат одмицао, њихова плитка корита и наивне обале претварали су се у војни отпад.

А да је тих година еколошка свест била на данашњем нивоу, свака војска би имала офицере за очување животне средине и сметљарске јединице, па бисмо у мемоарима неког партизанског команданта (кога се поколења неће сећати ни по надимку) могли да читамо како је у ноћи између првог и другог јуна хиљаду деветсто четрдесет и треће Трећа банијска сметљарска бригада чистила Папук од сваковрсног отпада а у уцбеницима Историје би се учило да је једна од историјских одлука Другог заседања АВНОЈ-а и она којом се партизанске јединице обавезују да рециклирају где год да им околности то омогућавају.

И док је екологија чекала својих пет минута, кратка партизанска колона се већ више од пет сати пробијала кроз планину

Милан а од засеока у коме је требало да се сусретну са Врховним штабом није још било ни трага ни гласа.

„Да се нисмо изгубили”, вођа петнаестине упита сељака који их је водио кроз шуму.

„Ама, друже Роћко, како ће се у шуми залутати?! Па није ти ово Тузла!”

„Како то мислиш?” интересовало је прекаљеног револуционара, који је команданте сремских партизана и двојицу америчких падобранца водио у Врховни штаб који се, према писму Тоше Вујасиновића, налазио надомак Кладња, у источној Босни.

„Нема шта да мислим”, објашњавао је сељак. „Тамо ти је прва улица десно, друга лијево, и нема ти друге него да забасаш, а овде, брате слатки, једна стаза, и све за сунцем иди, па ћеш стићи Кладњу!”

Иако су и Родољуб Чолаковић и сељак намеравали да се од срца, али тихо и кратко, насмеју овом објашњењу, прво се уозбиљили водичево, а онда и Роћково лице, док су им трбушни мишићи и даље подрхтавали услед такозване *инерције доброг вица*.

Доле, на обали потока, лежао је леш.

„То ће бит један од оних усташа што су побјегли из Власенице”, рече водич, оклевајући да приђе униформисаном мртвацу који је лежао потрбушке на стази куда је требало да прођу.

Чолаковић са земље подигну тророгу капу, на коју беше пришивена велика, помало здепаста, црвена петокрака.

„Банијац”, закључи један од бораца из пратње, док су тројица других чучећи претраживали џепове дроњаве униформе бледог мршаваг леша.

Ништа нису нашли, чак ни рану, при чему је сељак прво помислио да су тражили храну, али је испало да мртво тело није оштећено ни оружјем ни оруђем, нити је било трагова било каквог насиља.

Партизан се довукао до потока а онда умро од исцрпљености и глади.

Два енглеска падобранца су размењивали све више и више тврдокорних енглеских речи, да би напослетку ућутали, пиљећи у леш.

„Шта кажу?” водич је питао Чолаковића, који је њихову причу слушао као радио-драму, не скидајући поглед с мртваг пролетера.

„Овај не вјерује да се може умријети од глади”, Чолаковић прстом показа на високог светлог падобранца.

„А Делбој?”

Нижи падобранец је разумео да га сељак спомиње, па начини покрет раменима, као да покушава да без помоћи руку огрне капут.

„Каже како је у једном лондонском предграђу видио нешто слично.”

„Рецидер ти њима да и није лако тако скапат. Чоек мора добро пропаст да би умио овако да липше. Него”, водич показа брадом на мрвог партизана, „оћемо ли га закопават?”

„Немамо времена”, тихо рече Чолаковић, најзад склањајући поглед са мртваца. „Земља је тврда и има много камења.”

„Да га бар онда затрпамо с папрати и грањем? Да га не разнесу звјерови! Ено тамо”, водич показа сасвим неодражено, а Чолаковић климну главом и немо нареди четворици бораца да узму гологлави леш.

Као да су хтели да га сакрију, на тело су прво набацали папрати и грања, преко навалили неколико крупних каменица, а онда стали укруг.

Ђугали су и Енглези.

„Боже ме опрости, ово прије личи на сађење него на сарану!” рече водич и прекрсти се.

„Ејмен”, рекоше падобранци, па и они начинише крст преко својих плећа.

„Сваки овакав гроб и јесте њива”, потврди Чолаковић. „Нема слободе без овакве садње, мој друшкане.”

„Цаба, кад не знамо како се звао.”

„А што је то толико важно? Био је партизан. Антифашиста. Херој!”

„А да узмемо, на примјер, кајсије. Посадиш их у башчи и кад процвјетају и роде, ја те питам, како се зове та воћка, а ти одмахнеш руком и кажеш: није важно ако је антифашистичка!”

Чолаковићеву дилему има ли смисла загрцнути се од смеха над импровизованим гробом незнаног јунака разрешише повици једног од бораца које су одредили да стражаре за време инстант-церемоније.

„Стој, ко иде?!”

„Не пуцајте другови, ми смо!”

Група од десетак људи терала је неколико товарних коња. Били су наоружани, али су на глави сви носили сламнате шешире широког обода.

„Блади Мексиканс”, изненађено и донекле задовољно рече Делбој.

„Но факинг веј”, рече високи плави, а Чолаковић им показа да остану где јесу а он крену према мућањосима.

„Ми смо, друже Роћко, из Рељиног батаљона!”

„Камо вам шубаре? Зар нисте више четници? Откуда то идете?”

Рељини четници одабраше да одговоре на ово последње.

„Из Кладња. Синоћ га узеше пролетери свих земаља. Рашћераше усташе на све четри стране!”

Партизани су и даље држали цеви пушака уперене у људе под сламнатим шеширима.

„И док су наши другови ослобађали град, ви у пљачку! Срам вас и стид било!”

„Ама, нисмо, Роћко, славе ми!” рече онај што је водио првог претовареног коња.

„А које јединице су узеле Кладањ?”

„Црногорци и Далматинци, а неки Пеко им је главни командант!”

„Тај је и наредио да нам се све ово натовари”, дода други и најзад скиде шешир.

Коса му беше мокра од зноја, лице неизбријано. Имао је дугачки ожилњак преко десног образа.

„Ми смо их водили у напад, а њиов комадант нам је све ово дао сам. Давали су нам и више, али не могосмо потоварит.”

„Добри су људи ти пролетери”, рече онај први.

„А што су борци, не питај! Сручише се у касабу ко мећава, не дадоше усташама ни да...”

„Добро, добро”, прекиде их Чолаковић и упита знају ли где је заселак у коме је требало да се сусретне са Врховним штабом.

„Ковачићи?”, рече онај други, показујући руком у којој није држао сламнати шешир. „Ту, ома изашуме, ама каменом мореш добацит. Само иди туден, и ето вас горе, ама за нипола сата.”

„Јесам ли ја море бит говорио другачије?” увређено рече водич и љутито крену кроз шуму, док су последњи зраци јунског сунца од досаде цртали дугачке жуте црте по земљи.

Нипола сати је трајало све до сумрака, када су најзад избили на широку пољану на којој се, у даљини, видела велика колона људи и коња. Убрзо су сустигли колону која се каменитим разлоканим путем спуштала ка ослобођеном Кладњу и за коју се већ био ухватио први сумрак онако како се за Чолаковићев рукав ухватио један човек и рекао му да не жури толико.

Био је то Александар Лека Ранковић, кога је и Чолаковић звао Марко.

„Роћко”, рече му он, па се изљубише и излупаше по леђима, а онда му Чолаковић представи неколико партизана из групе са којом се целога дана пробијао кроз шуму и двојицу падобранаца.

Спустили су се у Кладањ спорије од мрака, а онда колона стаде, као да су партизани аутомобили, а варошица велеград у који се сви враћају на крају викенда, па је или застој на наплатној рампи ауто-пута, или је дошло до каквог судара.

Чула се вика, рзање коња.

„То се опет комора заглавила”, рече Ранковић и оде да види што се стоји, али се ни после десетак минута нису померили.

Да су заиста седели у аутомобилима, сви би одавно почели да трубе и прете песницама кроз прозоре четвороточкаша.

„Ајмо и ми”, нареди Чолаковић и петнаестак људи у различитим униформама уради оно што у сличним ситуацијама раде најнервознији бахати возачи.

Нико их, међутим, није псовао, али када су хтели да прођу поред једне групе бораца, један од њих сноп џепне лампе упери у Чолаковићево лице.

„Роћко, кад си стигао?”

Чолаковић, по гласу, у тами препозна друга Тита.

„Са мном су и другови из Срема и падобранци.”

„Одвешће их у енглеску мисију, а Сремци нека пођу с нама. Заједно ћемо се смјестити.”

„А ја?”

Био је то онај водич. Чолаковић већ неко време није мислио на њега.

„Ти си слободан”, рече му.

„Ђе слободан кад су у Зворнику и даље усташе?!”

Тито први поче да се смеје и сноп поче да врлуда по Чолаковићевом лицу.

„Кладањ није Тузла, а није ни Зворник. Снаћи ћеш се за конак, а ујутру, иди куд ти је воља.”

„Ама, лако ћемо за мене, него како тебе таквог самог да оставим?!”

Тито није престајао да се смеје.

„Нека и он иде са падобранцима”, рече и најзад угаси лампу.

Тек када су се сместили у чистој и удобној муслиманској кући на периферији Кладња и када је у великој соби застртој поњавама, уз врховног команданта остало само још неколико ње-

гових најближих сарадника, Чолаковић схвати колико је Титово рањавање на Вилинкладама током Пете офанзиве било озбиљно.

Док су му превијали руку, Тито се распитивао о стању у Срему и на Мајевици, да би потом уметнуо цигарету у муштиклу, жудно повукао први дим и почео да иде горе-доле по великој соби, по чијим га је голим зидовима пратила његова велика издужена сенка, које се Чолаковић ниједног тренутка није уплашио иако се, због месечине и фијукања ветра, чинило да дашчани под шкрипи под њом, а не под телом смршалог врховног команданта, чије је лице било преплануло а поглед скремблован.

„У Европи мисле да су планине родиле наш покрет и нашу војску. А Срем то најубједљивије демантује. Национална и политичка свијест народа, његова борбена воља и револуционарна Партија која је способна да покрене и води народ у борби – то је основно за устанак, а географски услови могу само мање или више олакшавати устанак и утицати на тактику устаничке војске. Војвођанске јединице су донијеле правилну одлуку да се пређе у источну Босну, гдје су не само помогле Босанцима да брже савладају кризу устанка у овим крајевима, него зато што су тек овдје створени услови за формирање јединица Народноослободилачке војске, то јест бригада, које већ постоје у Срему. Тамо треба оставити мање одреде који ће партизански ратовати, вршити диверзије на тако важној комуникацији за непријатеље као што је пруга Београд – Загреб, а сав вишак људства треба слати у Босну, за попуну постојећих и стварање нових бригада. Доцније, када сазрију услови, те бригаде ће прећи у Срем и друге дијелове Војводине, ради дефинитивног ослобођења тих крајева. Зато предлажем да се формира Главни штаб Народноослободилачке војске и партизанских одреда за Војводину. Кога да поставимо за команданта?”

Чолаковић показа на једног од људи који су у међувремену заспали на широкој сећији под зидом којим се кретала његова сенка.

„Како се зове?” тихо упита Тито.

„Аћим Грујовић”, шапну Чолаковић.

Титова сенка прогута сећију, а он пребаци једну поњаву преко поспалих Сремаца.

„Спавај, Аћиме, лијепо сањај”, шапну Тито, климну главом Чолаковићу, па њих двојица готово на прстима изађоше из собе у којој су неки већ почињали да тестеришу, а други да прде.

Цео први дан јула хиљаду деветсто четрдесет и треће провели су у селу Плаховић, на три километра од Кладња, који је сваког тренутка могао да постане мета непријатељске авијације.

У напуштеним сеоским кућама сместио се Врховни штаб, Извршни одбор АВНОЈ-а и енглеска војна мисија, док су се Тито, Ранковић и Чолаковић попели у велику пећину изнад села, одакле је пуцао поглед на добар комад источне Босне, у чије је шуме, ливаде, брда и долине маршал гледао као у црно дно филцана.

И док је човек у елегантној униформи сашивеној од зеленкастог италијанског сукна пушио на муштиклу и гатао, Чолаковић се посветио својој фикс-идеји о рату као математичком проблему, који се не бави временом, већ местом.

Ништа још није био ставио на хартију, ниједну вредност, ниједну формулу, али је десетак дана пре одласка у Кладањ, у Шековићима, био у искушењу да на школској табли постави једначину с једном непознатом.

Тај *икс* не би био тек било који празан простор, већ конкретно место у које треба што пре стићи и добро се одморити.

Јер, од првог дана рата, он је из тачке А морао да стигне у тачку Б, одакле је већ сутра морао да стигне до тачке Ц, из које је журио назад, у тачку А.

Али још од прве ратне зиме, његово кретање није више могло да се представи као базање између врхова троугла, чак ни као потуцање по скупу троуглова, нити је срж проблема био положај места у које се мора стићи и раздаљина између тачака у којима се преноћило и тачака ка којима се усиљено маршира, нити су били непознати бројност и вредност оних које то место напуштају пре него што он на то место стигне.

Тај *икс*, дакле, није било ни место у које треба стићи, ни број оних који ће га пре тога напустити.

Непознато је било само лице оног који је испразнио прво место на које је Чолаковић потом стигао.

Још од лета четрдесет прве, он је покушавао да израчуна ко је тај што се први померио и тиме омогућио да рат профункционалише по тако једноставној формули која омогућава да је однос живе силе и тачака у простору увек такав да, без обзира на околности, тежину ситуације и број мртвих и рањених, на дан или сат хода од пакла увек постоји празно место на коме их чека одмор и спас.

Данас је то био Кладањ, док је кроз само неколико дана то могла да буде и његова родна Семберија, где би могли да сместе рањенике, који би се тамо опоравили и спремили за нову неприја-

тељску офанзиву, која је била извеснија и од чињенице да ће сви једнога дана умрети, укључујући и државу коју тек намеравају да створе.

„Могао би са собом повести и Назора”, рече му Тито и парчетом погаче покупи остатке са дна дрвене синије из које су њих двојица и Ранковић вечерали чимбур у сеоској брвнари. „Старац је на крају својих снага.”

„А гдје је сад он?”

„У првој кући до наше”, Тито показа ка југоистоку.

„С њим је и стари Рибар”, стидљиво дода Ранковић.

„А Иво Лола?”

Тито и Ранковић разменише конспиративни полупоглед.

„Иво Лола, Роћко, није сам”, шапну Ранковић, па сва тројица праснуше у грохотан смех који им је гужвао препланула лица и када су ушли у потесну собу у којој је горела петролејка око које су два старца седела на ниским трonoшцима попут баба на прелу.

Уместо вуне, у рукама су држали књиге, али се по титравим сенкама на зиду лако могло закључити да две вештице у старој воденици плету судбину оних чији ће се живот ускоро опарати.

Ни њихови гласови не беху другачији.

Крештаво одговорише на веселе поздраве посетилаца, па обојица почеше да кашљу.

„Марко и ја морамо на састанак са командантима и комесарима Друге дивизије”, рече Тито а Чолаковић узне трonoжац који је стајао код врата, привуче га и седе између старца, који нису престајали да кашљу.

„Друг Тито је мислио да вас поведем у Семберију, да се тамо опоравите, сакупите снагу. Тамо има и читавих кућа, јер непријатељ није палио тамошња села. Мислили су да ће тако за себе сачувати хиљаде вагона пшенице и кукуруза које плодна земља даје. А народ вас тамо воли и поштује. Она ваша пјесма, што је за њу музику компоновао Оскар Данон, *Све што ј' било под њејелом...*” Чолаковић стаде, јер четрдесет треће није постојала реч хит којом би описао популарност Назорове и Данонове нумере а Рибар, не престајући да кашље, изађе из куће и за собом не затвори врата.

„Кад мислите да кренемо?” најзад престаде да кашље песник.

„За дан-два. Хоћете ли моћи да издржите пут?”

„Једва чекам да одем одавде.”

„Да вам покажем куда ћемо се пробијати до Семберије.”

Чолаковић из цепа војничке блузе извади пресавијену карту и расклопи је на Рибаревом трonoшцу.

„Морамо да пређемо друм Зворник–Тузла”, десним кажипрстом Чолаковић почешка змијицу на карти, за коју је Назор до тада мислио да је река. „Нијемци стално крстаре с тенковима и оклопним возилима, али извиђачи кажу да се може лако прећи. Прексиноћ је једна велика колона прошла без икакве сметње.”

„Дугачка”, рече Назор. „Колона може бити само дугачка.”

Чолаковић остави поглед на карти коју му је прошле зиме, на Борикама, нацртао Исмет Мујезиновић. Замолио га је да било где на мапи учрта једно место које не постоји.

Пиљио је у ту тачку на Исметовој карти и једва задржавао сузе, на тренутак пожелевши да уместо у Семберију, Назора одведе баш тамо.

У Семберију је наредне ноћи кренуло преко три стотине рањеника и реконвалесцената, а њихов транспорт су обезбеђивала два батаљона новоформиране Прве војвођанске бригаде.

Спустили су се у долину Спрече и кренули према друму Зворник–Тузла.

Назор је јахао коњића о ком ће, Чолаковић је био све више уверен, песник саставити поему чим се смести у богатој Семберији. Биће то стихови које ће пионири у ослобођеној Југославији знати наизуст. Коњић ће у поеми моћи да говори, и сећаће се свих оних које је у партизанским маршевима носио на својим мајушним а снажним леђима. Док се колона у све већој тишини приближавала месту које је било одређено за прелаз преко друма, он је покушавао да погоди како ће се звати Назорова поема о храбром партизанском коњићу, који, у једној од Чолаковићевих верзија ипак завршава у кобасицама у чијем укусу уживају ратна сирочад у новосаграђеном дому у једној од ослобођених вароши Нове Југославије. Једино име које му је, међутим, падало на памет било је *Коњић Чолаковић*, и узалудни труд да се ослободи тог наслова прекиде наредба да се стане, јер је чело колоне пред поноћ стигло пред друм.

„Коњовоци чвршће да држе коње, чвршће да држе коње, да држе коње, држе коње, коње, коње...”, наређење је шапатам прострујало колоном и Чолаковић стегну *Чолаковићеву* узду и крену даље, а када избише на чистину коју је на пола пресецао друм и када потом зафијукаше први меци и проштекта митраљез, схвати да је то оно што му је недостајало од како су кренули.

„Сјаши и лези”, довикну Назору па се и сам смандрља низ ивицу јарка.

Пуцњава се појачавала, јер су сада пуцали и партизани. Иза кривине зашкрипаше гусенице тенкова а са неба, не журећи, поче да се спушта светлећа ракета.

„Повлачи се ка Ракином брду”, довикну му командир једне чете и он хтеде да свом штићенику пренесе наредбу и поведе га назад, али старца не беше ни на осветљеној ледини, ни у сенци јарка.

„Назорел!” дерњао се. „Назооорееееееееее!”

Пушке, машинке, митраљези и минобацачи му одговорише из свег гласа и он се прикључи трци чији је циљ била оближња шума.

Ракета се угаси а меци наставише да одлазе у ноћ, повремено погађајући у месо.

„Људи”, дрекну задихано, „је ли неко видио Назора?”

„Оног старог што личи на професора?” довикну борац, који га је управо престизао и спремао се да у маниру искусног средњо-пругаша појача темпо и крене у жестоки финиш и жестоко одспринта последњих четиристо метара.

„Њега.”

„Остаде на чистини”, рече борац а Чолаковић га ухвати за руку и скоро обори на земљу.

„Брже натраг, да га нађемо!”

Ка шуми су трчали и коморцијски коњи, претичући борце, па се Чолаковић уплашио да песник већ лежи прегажен под друмом, и ухвати себе како уопште не разматра могућност да је Назор још увек жив, већ се једино нада да је овај погинуо макар од метка или гранате.

У метежу који је једва опстајао на чистини, аутор *Медвједа Брунда* пред њим и борцем никну као гљива.

„Биће да је зло?” упита их, као да је онај борац келнер, а Чолаковић шеф сале у загребачкој *Есїланиди*, који долази да редовном и цењеном госту саопшти како набујка од одојка, његовог омиљеног тањура, нажалост, више немају, али да ће му гратис сервирати првокласну паштицаду, јер су јутрос добили управо изврсни брачки прошек, који не иде без пашкога сира и смокви из Конавла.

Након што му Чолаковић довикну да морају да се повуку и како ће му све објаснити доцније, када се сместе дубље, у шуми, Назор је на делић тренутка заиста личио на господна који је оваковим стањем у ексклузивној рестаурацији изненађен и увређен, а онда га зграбише под пазухе и без пардона одвукоше у шуму.

И док се на друму и даље водила борба, колона се полако повлачила према Спречи.

Једина разлика између бекрија који се враћају из ноћног провода и бораца који у свануће стижу до првих сеоских кућа и од умора падају на орошену земљу лежи у томе што ће се за прве рећи да су синоћ *зађинули*, док ће се међу другима пронети вест о онима који су у борби на друму *пођинули*.

О истом трошку су сазнали и да су се две непријатељске колоне појавиле у суседном селу, па ће рањеници, реконвалесценти и Назор морати да се склоне дубље у шуму, јер ће заштитни батаљон запосести косе више села, за случај да душмани крену на ову страну. Сутрадан је договорено да се до даљњег сместе

у Шековиће, јер су непријатељске патроле дуж друма Зворник–Тузла биле све бројније и опремљеније.

Чолаковић приђе Назору, који је лежао на леђима и само по томе се разликовао од оног мртваца ког су пронашли пре неколико дана, на обали потока.

„Друже Назоре, покрет”, ипак покуша Чолаковић.

„Па добро, кад ти наређујеш”, рече песников леш.

„Не наређујем, друже Назоре, али мислим да је овако најпаметније.”

Мршава тело на земљи отвори очи.

„Добро, Назор је дисциплинован партизан. И не боји се смрти, већ само срамоте.”

Сада је већ седео и отирао лишће са војничке блузе.

„Видиш, кад је оне ноћи запуцало, ја се нисам бојао. Погинућу, па шта?! Гину толики млади не жалећи живота, а што да жалим ја, који сам окусио толике његове сласти. Уосталом, зар за Назора не би било најљепше и најславније да погине у борби.”

Пола сата касније, мала колона се већ кретала према Шековићима.

Назор је јахао на свом коњићу и није престајао да говори.

„А кад сам оно остао сам, помислих да ће да ме заробе. И да видиш, препао сам се од те страшне помисли. Ухватиће ме, а онда у моје име објављивати свакојаке свињарије против партизана, а ја немоћан то да демантујем.”

Коњић кога је јахао гризао је бујну траву поред стазе обасјане сунцем.

„Тога се ја бојим више од смрти”, рече и подигну руку увис. „Погинути у борби била би велика част и слава за старог Назора!”

Чолаковићу није било јасно зашто песник већ пола сата говори као да је индијански поглавица и чак хтеде да за Назора измисли и неко адекватно апачко име, али старац га весело погледа, тргну коњића за узду и одјакута шумском стазом, испод огромних букви чије су крошње трепериле од тоpline жарког сунца.

По подне су стигли у заселак Мркајићи, над долином Дрињачи више Шековића.

Омладинке су за Назора спремиле лепу чисту собу, у којој га дочека кревет пресвучен чистом постељином и сто на коме је био не само столњак, већ и кита тек убраног пољског цвећа.

„Овдје ћу се дивно одморити”, изјави песник, а Чолаковић оде у суседну кућу, јер су му јавили да се тамо сместио Ђилас, који се тек пре неколико дана придружио главнини снага, с који-

ма је његова група изгубила сваки контакт током пробијања из обруча на Сутјесци.

Ћилас је чукао на сунцу, наслоњен на камени зид куће. Униформа му беше поцепана, а на ногама је имао опанке.

„Бидо!” рече Чолаковић, а Ћилас узне пушку, која беше прислоњена уз зид, устаде и загрли га.

„Роћко!”

„Шта је то било с Весом?”

„Веса се изгубио”, рече Ћилас, пребаци пушку о десно раме и поведе га у кућу, где настави да прича како је у Петој офанзивној погинуо Веселин Маслеша.

„Чим је пао мрак између четрнаестог и петнаестог јуна, кренули смо да се пребацимо преко Сутјеске, одмах испод моста код Сухе, који су држали Нијемци. Ноћ је била потпуно мрачна и кад смо били на сред ријеке, отворише ватру на нас са свих страна. Ми смо се држали за руке, да нас вода не би однијела. Весо је био поред Митре, и тренутак прије него што ће запуцати, она му шапну да ли се сјећа оног што је прошле зиме рекао у Бихаћу, да је прошло херојско доба партизана јер више неће бити непријатељских офанзива.”

Чолаковић се кисело осмехну и скрену поглед с Ћиласовог задимљеног лица.

„Чим су отворили ватру, чуло се како оборена тијела плескају у воду. Ја сам први истрчао на другу обалу и бацио бомбу на њемачку засједу. Послије неколико дана, када су се Нијемци повукли са Сутјеске, вратили смо се до Сухе. У кориту је лежало много побијених другова. Лица су им била црна, кожа се одлијепила од прстију, а на многим лобањама су се видјеле рупе од куршума из пиштоља.”

„Весу, значи, нисте нашли?”

„Нема Весе”, рече Ћилас тако да Чолаковић зажали што у оној суседној кући спава Назор, а не Маслеша.

У таквом његовом рачуну Назор, међутим, није био мртав, већ уопште није ни постојао. Ни он, ни његове песме, ни књиге. Никада није постојао ниједан Владимир Назор а сви револуционари су били живи.

„А два дана прије него што смо се пробали, нас двије стотине одлучисмо да преданимо у једној шуми, одмах поред Сутјеске. Били смо толико уморни и слаби да нисмо имали снаге ни за какав разговор. Заспао сам, а Митра ме пробуди, стави ми шаку на уста и показа ка небу. Одозго се чуо њемачки.”

„Гдје су били?“ Чолаковић је већ чуо неколико сличних прича.

„На једној стијени, ни сто метара изнад нас. Чули смо и двојицу наших, како им псују мајку и бога, а онда зову мајку. Око подне су их измрцварене бацили тачно пред нас. Неки другови су почели да цијепају своје дневнике и да их бацају у реку, мислили су да је то крај.“

И Чолаковић је од првог дана писао дневник.

„А Веса?“ интересовало га је.

Ђилас заврте главом и осмехну му се.

„Сутрадан, кад смо кренули, испод једног гребена на којем су били Немци, иза једне окуке, нашли смо се лицем у лице са двојицом. Нисмо смјели да пуцамо, јер би нас одмах открили и побили.“

„А та двојица?“

„Нису могли да писну од толиког страха. Првог сам преклао ја, други је допао Рају Кнежевићу.“

Два наша и два њихова, Чолаковић у себи брзо сравни тај епизодни рачун.

„Нико то неће умјети да опише“, скоро закука Ђилас и устаде, па се добро почеша између ногу. „Неће проћи ни педесет година, а о ономе кроз шта смо прошли на Сутјесци нико неће имати појма.“

Чолаковић опет помисли на Назора.

„То није била битка, то је било...“, Ђиласове речи као да су отекле низ Сутјеску, записане на хартији исцепаној из дневника. „Не могу двојица стајати на истом камену. А ми и они смо стајали, тај Нијемац и ја. Тренутак, два, стајали смо на истом мјесту.“

„Како ли се звао?“

Ђилас није знао за чије име се Чолаковић распитује.

„Тај, што си га закло.“

„Био је њемачки војник. Прво је био жив, а онда...“, не рече Ђилас и Чолаковић схвати да су победили, јер је Ђидо управо решио његов математички проблем.

Не постоји празна тачка, чак ни када је имагинарна, а њена вредност ће зависити од укупног броја таквих тачака.

Ту вредност Чолаковић привремено назва *Ђиласов број*.

Назор је седео за столом и није престао да пише када је у собу ушао Чолаковић.

„Но, није ли ово ипак та твоја Семберија?“ рече песник и најзад склони поглед са папира.

Чолаковић није хтео да одговори још и на то питање.